Bram Idema

Buiten het Papenpoortje

Inleiding

Zeker al sinds de middeleeuwen was de stad Groningen door verdedigingswerken beschermd. In de loop van de tijd ondergingen deze enkele malen uitbreiding. Heel globaal kunnen wij deze in drie perioden indelen:

1. De eerste periode met een wal of/en **stadsmuur**, daterend uit de 11^{e} tot 13^{e} eeuw, waarover maar weinig concrete gegevens bestaan en die binnen de huidige (deels gedempte) diepenring was gelegen. Deze muur stond op een eerder aangelegde aarden wal. Het geheel was omgeven door een (dubbele) gracht.

2. De tweede periode waarbij de stad omgeven was door het voornamelijk in de 15^{e} en deels in de 16^{e} eeuw aangelegde **bolwerk**, omgeven door een meestal dubbele gracht. Aan de zuidzijde van de stad betekende dit een uitbreiding, verder lag het dicht tegen de buitenzijde van de muur aan. Dit bolwerk is weergegeven op de plattegrond van Braun en Hogenberg en met stippellijn op die van Van Geelkercken.

3. De derde periode, waarbij de stad vooral in noordelijke en oostelijke richting werd uitgebreid en aan de **aarden vestingwal** een 17tal dwingers werd toegevoegd. Een en ander is fraai afgebeeld op de vogelvluchtplattegrond van Haubois. Deze vesting, die was omgeven door een enkelvoudige gracht, werd na 1874 ontmanteld.

Bij het beschouwen van de uit omstreeks 1575 daterende kaart van Braun en Hogenberg valt op, dat het zuidwestelijk deel van de stad tussen (de resten van) de stadsmuur ten noorden van de dubbele gracht enerzijds en het bolwerk anderzijds nauwelijks tekenen van bewoning of activiteiten te zijn zien, hoewel dit gebied al meer dan een eeuw binnen de stad lag. Men kan zich afvragen wat hieraan ten grondslag ligt. Over de toestand in dit gebied voor de aanleg van het bolwerk is weinig bekend. Door verschillende auteurs (van Giffen, Overdiep) wordt aangenomen, dat de Drentse A, voor dat deze werd gekanaliseerd tot het Hoornsche diep, door dit gebied stroomde, hoewel er daarnaast andere opvattingen over bestaan (Kruisman, Paleo-Aktueel 2012). Uit verschillende gegevens is wel duidelijk dat het hier een laag gelegen gebied betrof, wat ook niet verrassend is als de A hier eerder zijn loop heeft gehad. Dit gebied werd tot de zeventiende eeuw ook “de Segge” genoemd, naar mag worden aangenomen naar zeggegras, zoals dat op laaggelegen moerassige grond op bijvoorbeeld overstromingsgebieden groeide. Wellicht kan genoemde kaart niet geacht worden de situatie in alle opzichten juist weer te geven – het kasteel van Alva heeft immers in de afgebeelde vorm nooit bestaan – maar in velerlei opzicht wordt deze kaart toch als redelijk betrouwbaar beschouwd.

In de Groninger Archieven bevinden zich de stadrekeningen van 1526/1527, 1535/1536, 1540-1543, 1546/1547 en vervolgens jaarlijks. Hierin kunnen verscheidene gegevens worden gevonden omtrent de ontwikkeling van dit gebied. Een samenvatting van deze gegevens uit de periode van omstreeks 1527 (het oudste boek met stadsrekeningen in het RHC Groningen) tot omstreeks 1630 van het betreffende gebied, gelegen buiten het

Papenpoortje, volgt hieronder. Tot 1627 worden van de verpachte percelen zowel de afmetingen als de ligging ten opzichte van elkaar in oost/westelijke of noord/zuidelijke richting vermeld. Daarna worden de huur/pachtopbrengsten in de stadsrekeningen alleen als verzamelpost opgevoerd. De specificatie is dan te vinden in het *Register van de olde Pachtsteden,*[1] waarin geen afmetingen of gegevens over de oriëntatie ten opzichte van elkaar meer zijn opgenomen. Wel wordt de ligging van een serie woningen daarin soms duidelijker weergegeven. Als uitgangspunt voor genoemde ontwikkeling wordt hierbij een uitsnede van de plattegrond van Braun en Hogenberg (afbeelding 1) genomen.

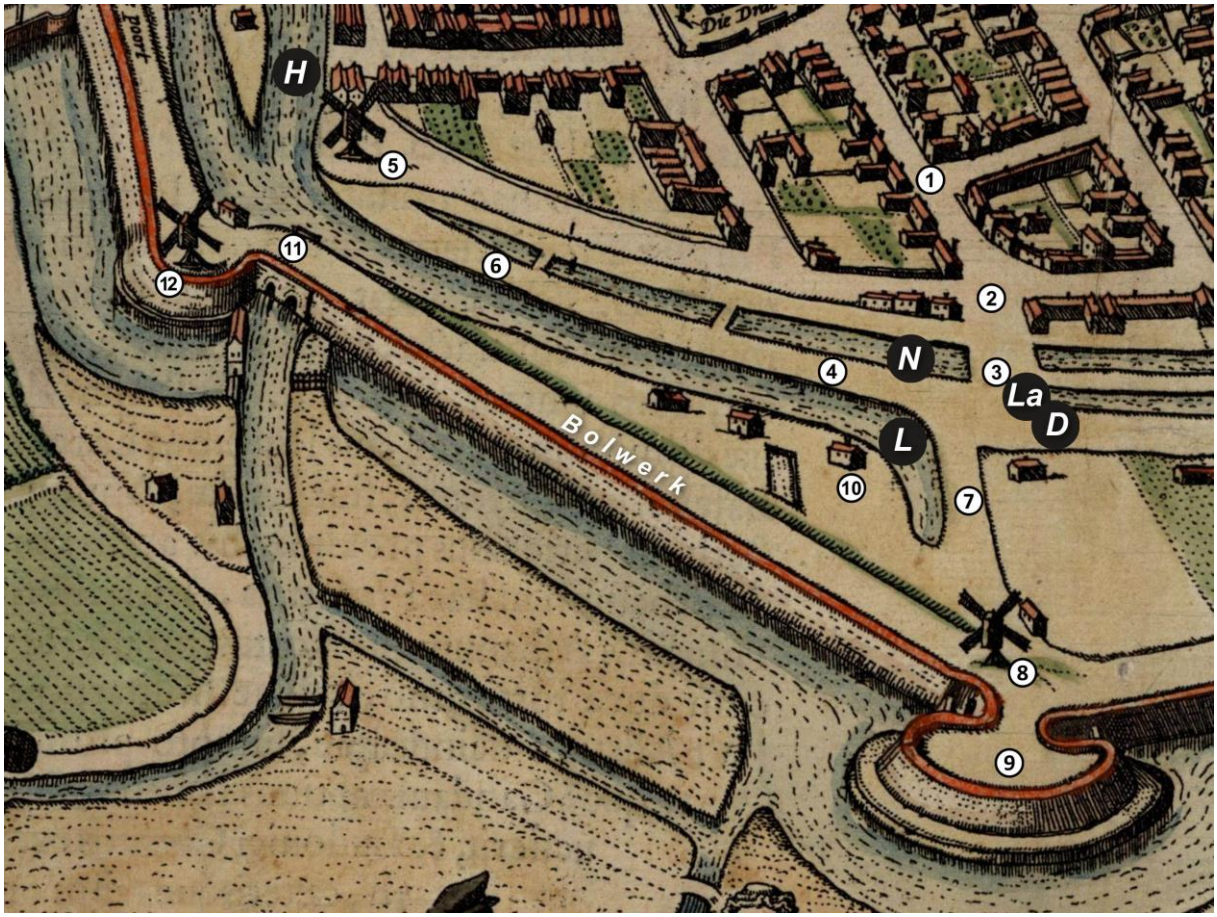

Uitsnede vogelvluchtkaart Braun en Hogenberg (afbeelding 1)

Legenda:

1 Schoolholm
2 Papenpoortje
3 Papenbrug
4 Olde cingelwall
5. Ulentoren
6 Schuitemakerswal

N Noerder stadt olde graffte
La Pachtstede Johan Lamkens

7 Molenweg
8 Aduarder toren
9 Aduarder rondeel
10 'Driehoekig stuk land'
11 Marwixpijp
12 Marwixrondeel

L Lopende diep
D Huis van Rotger Dercks
H Hoornsche diep

Zuidwaarts gaande vanuit de stad op de afgebeelde uitsnede van de kaart van Braun en Hogenberg (omstreeks 1575) vanuit de Schoolholm (afb. 1/1) passeert men het Papenpoortje (afb. 1/2) en komt op de Papenbrug (afb. 1/3). Ter weerszijden van deze brug is een tweetal stroken water te zien, waarvan de noordelijke (afb.1/N) in de stadsrekeningen (tweede helft 16e en begin 17e eeuw) aangeduid wordt als *noerder stadt olde graffte*, de zuidelijke (afb. 1/L), althans ten westen van de Papenbrug (de rest van de oude Drentse A?), als *lopende deep*, dat naar het westen uitmondt in het Hoorsche diep (afb. 1/H). Op de afbeelding is dit geenszins een "lopend" diep en men kan deze benaming als argument opvatten voor de veronderstelling dat dit een vroegere loop van de A is geweest. Het Hoornsche diep stroomt door de in het bolwerk gelegen Marwixpijp (afb. 1/11) de stad binnen. De strook land tussen deze grachten wordt in de stadsrekeningen aangeduid als *olde cingelwall* (afb. 1/4). Aan de westzijde eindigt deze bij de Ulentoren (afb. 1/5), de toren op de zuidwestelijke hoek van de oude stadsmuur. Het westelijk deel van de *olde cingelwall* wordt ook "Schuitemakerswal" (afb. 1/6) genoemd. De weg over de Papenbrug voert naar de Molenweg *(Moelenwech)* (afb. 1/7), die uitkomt bij een molen op de hier in het bolwerk staande Aduarder *(Awerder)* toren (afb. 1/8) waartegen in 1558/1559 het *Awerder* of nieuwe rondeel (afb. 1/9) is aangelegd. Ten westen van de Molenweg is tussen het lopende diep en het bolwerk een strook land te zien (afb. 1/10), waarop enkele huizen staan, waarover geen gegevens zijn gevonden. Dit is het gebied dat in de stadsrekeningen wordt aangeduid als een *driekant stucke gelegen tegen der schutemakerswall over ant zuiden under dat bolwarck.*

Het **Papenpoortje** (afb. 1/2) was een doorgang door de middeleeuwse stadsmuur. Van wanneer deze doorgang dateert is niet bekend, maar aangenomen wordt dat deze is gemaakt om het gebied ten zuiden van de muur, dat door de aanleg van het bolwerk in de 15e eeuw binnen de stad kwam te liggen, ook vanuit het westen van de stad zonder grote omwegen bereikbaar te maken. De benamingen Papenpoortje en Papenbrug worden in verband gebracht met het dichtbij gelegen refugium van de Aduarder monniken, heden ten dagen nog Aduarder Gasthuis geheten. Ook de straatnaam Munnekeholm komt hier natuurlijk vandaan. Overigens hadden de voogden van het Aduarder Gasthuis een verblijf in de Schoolholm.[2] Op geen van de bekende kaarten van oud Groningen is ter plaatse een doorgang in een muur te zien. Wel geeft Haubois op zijn grote kaart hier de plaats van de "Oude Papenpoort" (afb. 3/6) aan. In de stadsrekeningen wordt het *Papenpoertien* nog geruime tijd als plaatsbepaling gebruikt als de oude stadsmuur in dit gebied is gesloopt en er dus ook geen poortje meer is. Hetzelfde geldt ook voor bouwwerken als o.a. Ulentoren en Drenckelaarstoren.

Terwijl, zoals opgemerkt, op de kaart van Braun en Hogenberg weinig te zien is van het gebruik van het gebied buiten het Papenpoortje, zijn hierover in de stadsrekeningen wel gegevens te vinden. Zo blijkt Johan Lamkens al in 1535/1536 te worden vermeld als pachter van een stuk land (afb. 1/La) buiten het Papenpoortje *bij Papenbrugge,* blijkens latere rekeningen aan de oostzijde van de Molenweg. Niet vermeld wordt of hij hier een huis op heeft gezet. Hij hoeft geen pacht te betalen *solange he upsicht heft up den dreck to storten buten papenpoerte*.[3] Eveneens in 1535/1536 worden Marten van Rhenen (*bij de Papenbrugge*), wiens plaats in 1543 door Claes knokenhouwer wordt gebruikt, en Geert van Metelen *(een stede naest by Papenbrugghe upt oesten)*, wiens plaats in 1543 wordt gebruikt door Johannes Wilhelmi, als pachters genoemd. Ten zuiden van Johan Lamkens zet Rotger Dercks in 1603 een woning *up die horne van de wech bi de hoevenn langes na heerporte*.

Hier loopt dus een weg richting Herepoort die een hoek vormt met de Molenweg. Niet vermeld wordt of het hier de oude Herepoort,in de stadsmuur, dan wel de recentere in het bolwerk betreft. Deze woning moet ongeveer ter plaatse van de met D (afb.1) aangegeven locatie hebben gelegen.

Ten westen van Johan Lamkens en de Molenweg is de ***olde cingelwall*** (afb. 1/4) in gedeelten verpacht. Van enkele hiervan wordt vermeld dat zij grenzen aan de *noerder stadt olde graffte*, van het westelijke gedeelte dat het ligt tussen beide diepen. Waarvoor deze stukken grond werden gebruikt blijkt niet steeds uit de boeken, maar voor een aantal geldt dat zij deels *betijmmert*, deels *unbetijmmert* zijn. Met ingang van 1533 hebben de bleker Abel Fockens en zijn vrouw Geertruit deze oude singelwal vanaf de Papenbrug tot aan het meest westelijke deel (reikende tot aan de Ulentoren), dat door de schuitemakers wordt gepacht, voor een periode van 8 jaar gehuurd. In 1543 wordt Geertruit, *bleeckster,* nog steeds vermeld als huurder van deze grond tot aan het door de schuitemakers gepachte deel, terwijl Harmen *smyt* dat jaar betaalt voor een *kleen ende bleeckveldes buten Papenpoerte na de pipe* (dat moet dan de Papenbrug zijn). Ook Fedde Decker wordt dan aangeslagen zonder dat zijn locatie nader wordt aangeduid. Dat is in 1548 wel het geval: de *olde cingelwall* is dan verpacht aan (beginnende bij de Papenbrug) Harmen smid, Fedde Decker, Geert ten Wynkamp en de schuitemakers. In 1553 staat Geert ten Wynkamp de westelijke helft van zijn terrein af aan de schuitemakers.

Van het door Geert ten Wynkamp (later: Johan Banninge) gepachte stuk land wordt vermeld dat het eerder een *bleekvelt* en later een *moestuijn* was. De strook ten westen van de door Geert ten Wynkamp gepachte grond tot aan de Ulentoren wordt door enkele groepen schuitemakers gepacht en wordt aangeduid als *schutemaekerswall*. Betreffende de schuitemakers wordt in 1548 vermeld dat zij de wal *bruken tot de schepen to timmeren by Ulenthoren.* Of zij dat toen inderdaad deden is twijfelachtig, want daarna valt te lezen dat deze plaats *leech* (laaggelegen) *ende ynpendych* (?) is, dat zij die op eigen kosten mogen ophogen en pas in 1560 wordt vermeld dat een nader te bepalen huur zal worden geheven *wanneer se begunnen de stede to gebruyken myt schepen tho tymmeren.* In 1553 is het aan de Ulentoren (waarover hieronder meer wordt meegedeeld) grenzend stukje grond door de *muller* van deze toren overgenomen. De afmetingen van al deze stukken grond worden weergegeven, waardoor de afstand tussen de Molenweg en het Hoornsche diep, zoals de A ook voor en na het passeren van de Marwixpijp werd genoemd, berekend kan worden op ongeveer 300 meter. Dit is ook thans de afstand tussen de Driemolendrift en de A, zodat de vroegere Molenweg de huidige Driemolendrift is en niet de Jonkerstraat, zoals door van Giffen[4] wordt gesteld. Haubois geeft deze straat ook al weer als *Driemeulenstraat*. De weergave van deze straat door van Geelkercken (afb. 2/3) is onjuist: op zijn kaart (1616) begint deze immers tegenover de Folkingestraat en niet, zoals op de plattegronden van Braun en Hogenberg en die van Haubois (en ook heden ten dage) tegenover de Schoolholm.

Door de aanleg van het bolwerk in de 15^{e} eeuw verloor de daarbinnen gelegen **Ulentoren** zijn defensieve functie. Door de hoogte en daar waaiende wind was het een goede plaats voor een molen. Willem van Larrelte zette er een windmolen op en mocht de toren met ingang van 1543 60 jaar lang gebruiken zonder pacht te betalen. Deze molen kwam vervolgens in handen van Tijmen Jacobs en Johan Jansen, die de molen in 1571 hebben afgebroken en met toestemming van de Raad buiten de Ebbingepoort weer opgebouwd *over den stenen tijll int noerden van Koenincks hoff op de buijrmande.*

In een 4 juli 1578 gedateerde verzegelde brief kreeg Wessel van Munster toestemming tot het plaatsen van een volmolen (een molen, die werd gebruikt om wol te vollen, een nabewerking om de kwaliteit ervan te verbeteren) *onder ant bolwarck* aan de oostzijde van de Marwixpijp tegenover de Ulentoren. In 1587 werd deze volmolen weer afgebroken (*wech genomen*).

De oude stadswal met muur had na de aanleg van het bolwerk geen defensieve functie meer en gedeelten ervan werden door de stad verhuurd. Het gedeelte vanaf (de deur die toegang gaf tot) de Ulentoren aan de westzijde tot de (een eind ten oosten van het Papenpoortje gelegen) Hamkotenwal aan de oostzijde werd in 1527 door het stadsbestuur verhuurd voor een periode van 80 jaar aan Johan van Metelen (in dat en enkele volgende jaren *rentemester* van de stad) en zijn nakomelingen dan wel erfgenamen onder de voorwaarde dat hij de (erop staande) stadsmuur niet zou ondergraven en de ten zuiden ervan liggende stadsgracht niet zou dempen. Einde januari 1556 werd het gedeelte van deze wal ten westen van het Papenpoortje met een lengte van 6 roeden met de er op staande bomen door Johan van Metelen voor een periode van 12 jaar verhuurd aan Herman *saelmaker.*[5] In september 1556 wordt vermeld dat Johan, in tegenstelling tot hetgeen in 1527 was overeengekomen, de stadswal in zuidelijke richting *groetelyx verbredet ende vermeerdert*[6] heeft, waardoor de stadsgracht ter plaatse gedeeltelijk gedempt en aanzienlijk versmald is. Burgemeesters en Raad bepaalden toen dat hij het aan zijn gehuurde grond toegevoegde gebied aan de stad terug diende te geven. Blijkbaar is lang gewacht met het ongedaan maken van deze gedeeltelijke demping: pas in 1613 is daarmee begonnen, zoals hieronder nader wordt beschreven.
Het ten westen van de Marwixpijp gelegen rondeel (afb. 1/12) komt in de 16e eeuw als *marwicks rundel* voor in de stadsrekeningen. In een acte van 1546 is aan de molenaar toegestaan dit rondeel met *de moelenstede enn den updrift mit des huses stede vrij tho gebruijcken, so lange se de moele staende holden.* Het is later verhuurd aan Karsten Harmens en Jacob Tans, molenaars; er staat dan ook een woning met een moestuin op. De erop staande molen is in de nacht van 22 op 23 januari 1576 door een zuidwester storm *omgestortet.*[7]

Het driehoekig stuk land (afb. 1/10).

In 1551 wordt over dit gebied vermeld: *By Awerder toren lycht een drekant stucke vennes van de segge offgegraven, bruycket B(orgermester) Everdt Mepsche: dwelcke de stadt hefft betaelt/hanckt yn schelynge voer de Cluftmesters is noch van se onverclaert.*[8] Het betreft hier dus het bovengenoemde gebied "de Segge". Hoe het conflict (*schelynge*) met de burgemeester is afgelopen is onduidelijk, maar in 1554 is het betreffende gebied door de stad van de vicaris Barneer Aukema overgenomen (*Is anno 1554 mit rechte ingewonnen*) en in 1555 verhuurd aan Michel Eppens, in 1584 aan Meerthen Jansen en diens huisvrouw. De genoemde locatie van dit driehoekig stuk land blijkt ook uit het feit, dat wordt vermeld dat ten noordwesten van Willem Engelberts, mulder op de Awerder toren, langs het bolwerk tot de volmolen (die toen weer was afgebroken, maar nog wel voor plaatsbepaling werd genoemd) een driehoekig *stucke vennes* (laaggelegen grasland) ligt.[9] Dit komt ook overeen met de meermalen genoemde locatie ervan*: tegen der schutemakerswall over ant zuiden under dat bolwarck.* In 1599 ging de huur van 68 roeden over op Hindrick Geers, bleker.

Het bolwerk werd halverwege de 16e eeuw aanzienlijk verbreed en versterkt, de poorten overkluisd en de Awerder toren in het bolwerk in 1558 en 1559 uitgebouwd tot het Awerder rondeel of nieuwe Rondeel (ook wel als Bremerbuik aangeduid, welke benaming in de stadsrekeningen in deze jaren niet voorkomt). Later, na de aanleg van het Boteringerondeel, werd het als het *olde rundell* vermeld. Johan Luijtiens pachtte sinds 1539 44 roeden land vanaf de Awerdertorenmolen tot aan de pijp.[10] In 1539 (en mogelijk al eerder) stond hier dus een molen. Deze pijp moet wel de Papenbrug zijn. In 1548 is Beerte Hendricks (Hoenricks) de pachter van dit terrein, dat nu omschreven wordt als *gepachtet tut den moelen van den moelenbarch off, up dat olde stadtdeep noerdtwest hent an de pype.* Johan Tijmens huurt het in 1560 en in 1579 Evert Momme. Van 1599 huren de molenaars Willem Engelberts en Willem Alberts het (nog steeds 44 roeden). Willem Alberts betaalt met ingang van 1584 voor de plaats van de molen en twee huisjes pacht voor 15 roeden (1585 en 1586). Bij een nieuwe meting in 1614 wordt de grootte van dit terrein bepaald op 26 roeden. Beiden zijn dan nog molenaars in deze molen, maar in 1626 vervalt de grondpacht voor deze twee huisjes, omdat deze in 1625 zijn afgebroken. Op de inmiddels in Awerder (oude) rondeel veranderde Awerdertoren is in 1580 een molen gezet door Geert Hendricx en Egbert Dercks. In 1610 is deze in bezit van Albert, mulder. Remmert mulder heeft in 1600 zijn afgebroken molen ten oosten van de Herepoort met toestemming van de raad op het Awerder rondeel gezet. In 1607 heeft hij het er tegenover staande wachthuisje gekocht en als woning gebruikt. Hij woonde hier samen met Ave Lamberts, molenaar. Er staan dus hier sinds 1600 drie molens, wat tot uiting komt in de benamingen Driemolendrift en Driemolendwinger.

Een strook land tussen de molenberg/Awerder rondeel en het olde stadsdiep

Harmen *smit* pachtte een *strepel landes tusschen den moelenbarch ende dat olde deep thut n bleeckvelt vi jaer lanck angaende Sandtg[angen (10 oktober)]: anno 1547 jaerlix voer een daler.*[11] Later nam Egbert *tijcheler* de huur hiervan over. Zeer waarschijnlijk is dit dezelfde strook land als Garbrant Heijnens met ingang van 1584 onder zijn hoede neemt om het als tuin te gebruiken en waarvoor hij aanvankelijk geen pacht betaalt. In 1596 komt hij met burgemeester Gruijs en een gedeputeerde van de raad overeen over de periode van 1584 tot 1596 alsnog huur te betalen. Hij huurt dit terrein dan voor een periode van 25 jaar. In 1603 wordt van dit terrein vermeld: *int/upt noerden naest an Evert Momme* (genoemd bij de eerste molen op het Awerder rondeel) *voerg*. Er wordt dan tevens vermeld dat dit vroeger een buurmande is geweest.

Zijn tot dusverre de veranderingen in het gebied tussen Papenpoortje en het bolwerk – voor zover valt na te gaan – in de jaren van 1527 af nogal beperkt gebleven, van 1608 af komt hierin verandering. Zonder twijfel moet dit in samenhang worden gezien met de in dat jaar begonnen aanzienlijke versterking van de zuidelijke verdedigingswerken van de stad, waarbij het bolwerk werd vervangen door een zeer brede en hoge aarden wal met vijf dwingers, en de zuidelijke stadspoorten (Oosterpoort en Heerepoort) ook werden vernieuwd. Eveneens in dit jaar werden uit de Ulentoren tenminste 13900 stenen gebroken. Wij mogen aannemen dat zij voor deze nieuwe vesting zijn gebruikt. Weliswaar wordt dit er niet bij vermeld, zoals wel het geval is voor het hergebruik van de uit de Drenckelaarstoren en het klooster van Aduard gesloopte stenen: voor de nieuwe Heerepoort en de nieuwe Oosterpoort. In 1609 is de Ulentoren blijkens de stadsrekeningen geheel afgebroken. Dit neemt niet weg, dat deze daarna in deze rekeningen nog wel als plaatsaanduiding wordt gebruikt. Ook de boven

vermelde wal (waarop de stadsmuur stond of gestaan heeft) ter weerszijden van het Papenpoortje wordt in 1609 geslecht.

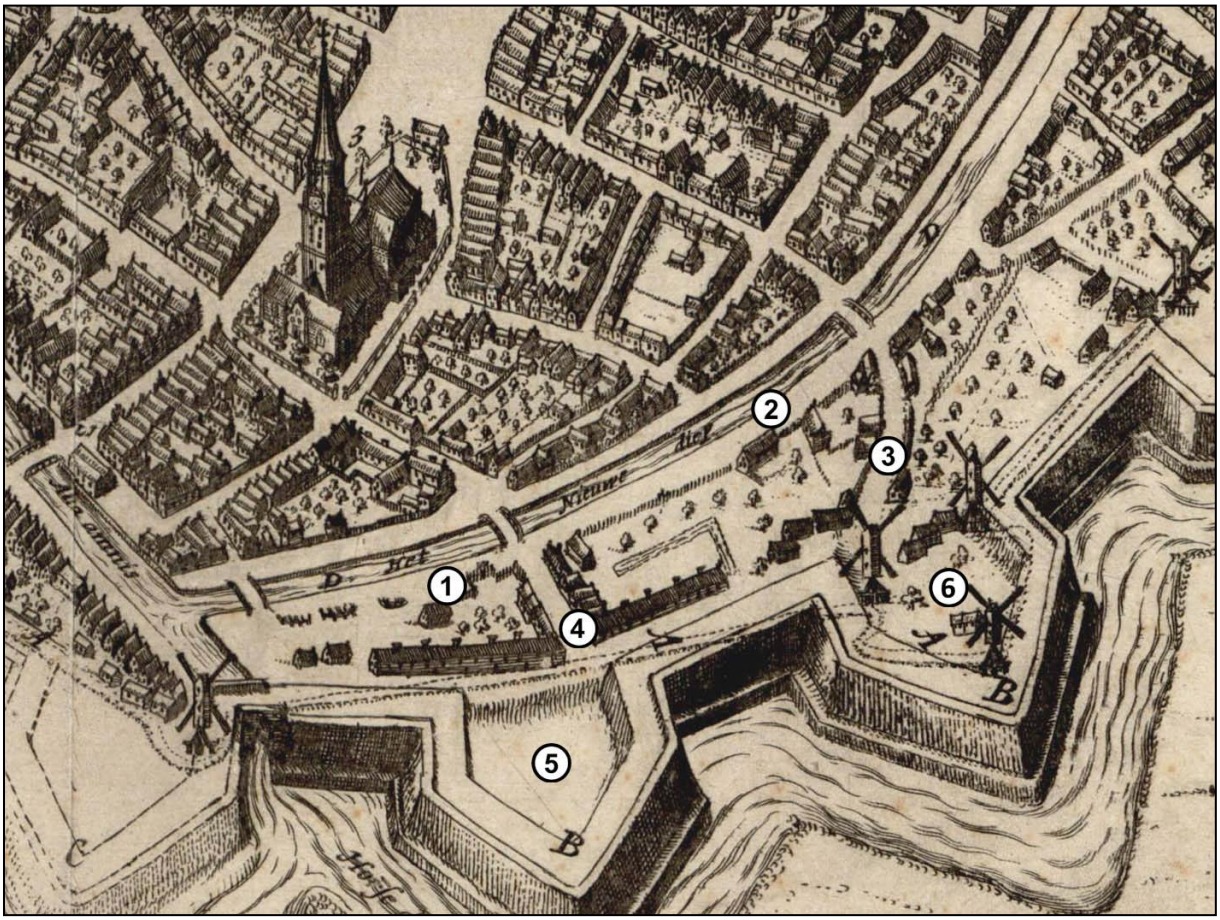

Afbeelding 2, uitsnede uit de vogelvluchtkaart van van Geelkercken

Legenda:

1 Artillerie/Kruithuis
2 Huis Rotger Dercks
3 Molenweg/Driemolendrift
4 Jonkerstraat
5 Marwixdwinger
6 Driemolen/Oude rondeeldwinger

Eveneens in 1608 wordt op last van de provincie het artilleriehuis gebouwd op het door Hendrik Geers gehuurde driehoekige stuk land. Betaalde hij hiervoor tot dusverre voor 68 roeden, vanaf 1611 wordt hij belast voor 61 roeden: *war tho die heren gedeputeerden van dese bleker affgraven laten 7 roeden die gelecht sint bi het artileri hues.* Het artilleriehuis is afgebeeld op de kaart van van Geelkercken ten westen van de (huidige) Jonkerstraat als losstaand gebouw (afb. 2/1) met de er een jaar later bij geplaatste schutting, evenals op de kaart van Haubois, die ook duidelijk het ten oosten van het artilleriehuis (afb. 3/2) en Jonkerstraat (afb. 3/3) gelegen bleekveld (met op de bleek liggend wasgoed) laat zien dat de bleker pachtte. De huidige naam Blekersteeg komt vermoedelijk ook hier vandaan. Het artilleriehuis, ook kruithuis genaamd, heeft niet lang bestaan, in ieder geval niet langer dan tot 1672, zoals te lezen valt in het artikel in het Nieuwsblad van het Noorden van 19

september 1977 op basis van door Van den Broek en Kuiken verstrekte gegevens uit het Groninger gemeentearchief. In dat artikel zijn meer gegevens over dit kruithuis te vinden. De naam van de inmiddels verdwenen Kruithuisgang, die in westelijke richting loodrecht op de Jonkerstraat stond, is er natuurlijk ook aan ontleend.

In 1613 treffen wij vanaf de Papenbrug in westelijke richting aan: Hendrick temesmaker (zeefmaker) als opvolger van Harmen smid, het Sint Geertruits Gasthuis als opvolger van Fedde Decker, Bruijn Bruijns als opvolger van Geert ten Wijnkamp en de schuitemakers tot aan het Hoornsche diep. In dat jaar wordt *alle angesegt up to brecken*,[12] ook Johan Lamkens (die onwaarschijnlijk oud moet zijn geworden als hem in 1613 wordt aangezegd zijn grond, die hij al in 1536 pachtte, te verlaten; mogelijk is er sprake van een niet geregistreerde overdracht aan erfgenamen waardoor betaling van een "geschenk" werd vermeden). De woning van Rotger Dercks ten zuiden van Johan Lamkens blijft staan. Een en ander is het gevolg van het besluit tot aanleg van het Kattendiep, waartoe de *noerder stadt olde graffte* moest worden uitgediept en verbreed. Later zal dit Zuiderdiep gaan heten. Op 9 juli 1612 is *bij Borgermesteren end Raedt sampt Taelmans end geswoeren meente voergestelt de opgravinge des Kattendieps.* Besloten wordt tot *besichtinge vant Kattendiep* en het maken van een schatting van de kosten ervan. Blijkens het verslag van de raadsvergadering van 31 juli 1612 heeft de bezichtiging inmiddels plaats gevonden en wordt het ontwerp, door de bouwmeester Garwer *opt pampier gebracht,* besproken. De breedte van het te graven diep zal ten minste vier roeden (een Groninger roede is 4,12 meter) moeten bedragen, waarnaast er aan beide zijden nog twee roeden voor opslag moet worden vrij gehouden. In de raadsresoluties van 1 maart en 17 mei 1613 wordt definitief besloten tot het graven van het Kattendiep. Op 28 augustus 1613 wordt begonnen met het graafwerk.[13] In 1614 wordt een kostenpost opgenomen voor *balcken gekomen an de buijninge int zuijden van de nije gegraven deep tusschen Marwijckspijpen ende Papenpoerte.*[14] In de resolutie van 31 mei 1614 wordt *Geresolviert dat het Cattendiep tot an Heerstrate sal worden gegraven.* Ook een aantal woningen ten oosten van Johan Lamkens verdwijnt daardoor in het vernieuwde diep. Feith vermeldt in Wandelingen (blz. 84) dat het raadsbesluit tot het graven van dit diep is genomen op 6 augustus 1614, maar dat is onjuist. In de resolutie van die dag worden Johan Northorn en Joest Valcke aangesteld om *upsicht up het gravent van het Cattendiep* te houden. Er is hier niet sprake van een geheel nieuw diep maar van verbetering van de bestaande situatie (*olde stadsdiep* en het *lopende diep*). Veel gegevens hierover zijn niet te vinden, maar het is dus wel duidelijk dat de *olde cingelwall* in het nieuwe diep verdwijnt, niet alleen doordat dat ontruimd moest worden, maar ook doordat van alle percelen van Johan Lamkens tot en met die van de schuitemakers in het westen in 1614 wordt vermeld: *Dese gront ijs int Cattendiep coomen.* Dus ook die van de schuitemakers, van wie in 1615 wordt vermeld dat hun olderman en hovelingen met de stad overeen zullen komen wat de jaarlijkse pacht voor hun *tijmmerwall* zal bedragen. In 1616 is op 8 november de pacht voor de *schutemakerswall*, groot 192 roeden vastgesteld op 38 daler en 12 brabantse stuiver. Er is dus blijkbaar een nieuwe schuitemakerswal gekomen en dit is zonder twijfel de *schuitetimmerwerf* zoals die op de plattegrond van Haubois (afb. 3/1) te vinden is. Wanneer wij de plattegrond van Braun en Hogenberg vergelijken met die van van Geelkercken en van Haubois zien wij dan ook, dat er een aanzienlijke hoeveelheid grond aan de noordwestzijde van het bovengenoemde driehoekig stuk land (afb. 1/10) bij is gekomen. Dit wekt de indruk dat de *olde stadt noerder graffte* verdiept en verbreed is ten koste van de *olde cingelwall* terwijl het lopende diep is gedempt (met aarde van deze cingelwal?). Volgens de kaart van

van Geelkercken is immers de zuidzijde van dit terrein (bolwerk, daarna rond 1610 vestingwal) onveranderd gebleven, er zijn alleen de dwingers aan toegevoegd.

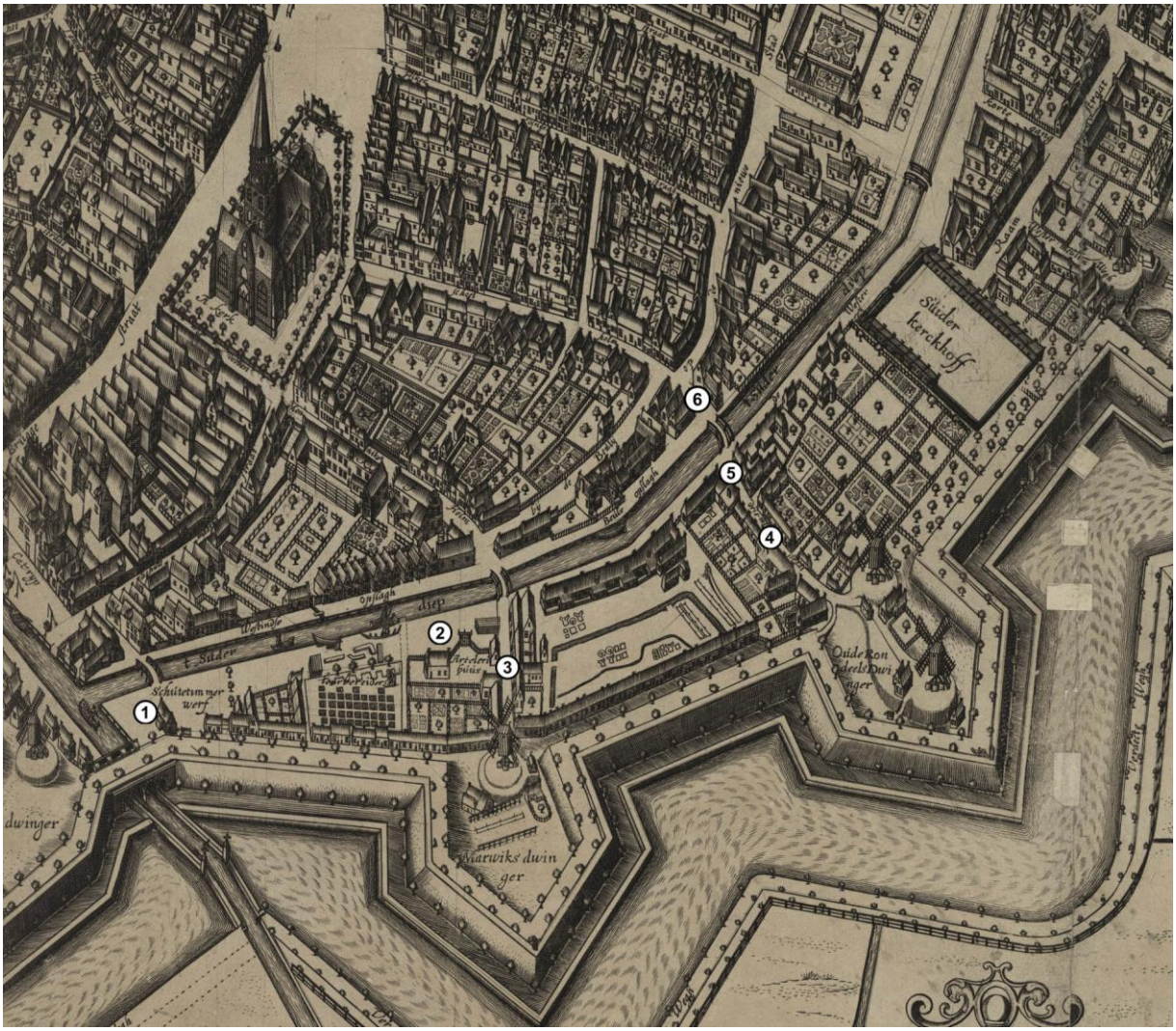

Afbeelding 3, uitsnede uit de vogelvluchtkaart van Haubois.

Legenda:

1 Schuitetimmerwerf
2 Artillerie/Kruit)huis
3 Jonkerstraat
4 Driemolendrift
5 In 1617 gebouwde serie woningen ten zuiden van het Zuiderdiep
6 Papenpoortje

Drie rijen woningen buiten het Papenpoortje

Eerste rij

Met Pasen 1615 wordt, zoals de stadsrekeningen van dat jaar vermelden, van stadswege begonnen met de bouw van 14 huisjes langs het bolwerk (*kameren buten papenportien ant Bolwarck*). Voor deze door de stad gebouwde huisjes moet in 1616 voor het eerst huur worden betaald. Overigens was toen hier in plaats van het bolwerk al de nieuwe vestingwal met dwingers aangelegd. Van deze 14 huisjes liggen er twee *over die wech buten papenportien*. Uit de tekst blijkt niet waar wij deze *wech buten papenportien* moeten vinden, maar in de kostenpost hiervoor worden de woninkjes vermeld als *nije caameren tusschen de 3 moelen ende Marwijckspijpen,*[15] zodat de *wech buten papenportien* wel de (huidige) Jonkerstraat (afb. 2/4; afb. 3/3) moet zijn. In 1627 en 1628 wordt deze reeks van 14 *cameren* aangeduid als de Heeren Camers. In 1627 worden de meeste, maar niet alle woninkjes door andere huurders bewoond, van enkele wordt vermeld dat zij er gratis in wonen omdat hun woning buiten de Apoort is afgebroken zonder dat zij daarvoor schadeloos zijn gesteld. In 1628 staan zij nog opgenomen in de stadsrekeningen, maar wordt daarbij tevens vermeld dat zij zijn verkocht voor 1400 carol gulden: *De Gecommitteerden eens Erb. Rades als Radesheer Roeleff Lubbers ende Wiffrinck hebben bij oopenbare wtmijninge vercofft 14 stadtzcameren staende bij papenpoortien mit de grondt daer deselve op staen voor de somma van 1400 carol gulden blijckende in bijgaende acte van vercoopinge mit approbata des rades in dato den 21 Junij anno 1629. Dus hijr 1400 – 0 – 0.*[16]
Hiermee verdwijnen deze woningen uit de administratie van de stad.

Ten oosten van de *nije cameren* pacht Hindrick Albers een stukje grond (2 roeden), waarvoor hij in 1618 de eerste pacht betaalt. In 1621 pacht Otte Joest van Schouwenborch ten oosten van Hindrick Albers een stuk stadsgrond. Verder worden er van 1621 af nog twee woningen vermeld, die al sinds 1617 pacht moesten betalen: Schouwenborch (zonder vermelding van voornamen) in de *hornecamer* (hoekhuisje) en Albert Jansen ten oosten van hem. Van 1628 af worden zij, evenals Otto Joest van Schouwenborch en Hindrick Albers, genoemd als wonende *buten Papenpoortien bijlanges de Moelendrift.*

Dit gebied heeft later een ongunstige naam en is dan bekend als “het Oude Bosch”.[17]

Het westelijke deel van dit gebied, door Haubois als *schutetimmerwerf* aangeduid, zal later “de Mottenberg” heten.

Tweede rij

Eveneens nieuw in de stadsrekening van 1615 is de vermelding na de zojuist genoemde huisjes, maar zonder de ligging ten opzichte daarvan aan te geven, van een aantal (9) *cameren*, voor de bouw waarvan de *boumester* materiaal ter beschikking heeft gesteld (met uitzondering van het meest westelijke 9^{e} huisje). De kosten van dit materiaal worden door de bewoners in 1617 terugbetaald, waarna zij alleen voor de gepachte grond worden aangeslagen. Wel blijkt uit de tekst, dat het derde huisje wordt bewoond door Johan van Coeverden, dat de twee daarvoor genoemde *cameren* ten noorden en de zes daarna genoemde ten westen van hem liggen. Het meest westelijk gelegen is dat van Stine Albers, maar in de jaren erna worden naast (ten westen) van hem nog een viertal huisjes gezet. De

ligging van de woningen wordt pas in 1633 duidelijk*: Op de westersijdt van de Moelendrift na Schuitemackers wall,* dus ten westen van de Driemolendrift tot aan de schuitemakerswal. Deze twee in 1615 gebouwde rijen woningen kunnen wel op de uit 1616 daterende kaart van van Geelkercken (afb. 2) staan: de aan weerszijden van de met cijfer 4 gemerkte woningen liggende tegen het bolwerk (stippellijn) aan ten westen van de Driemolendrift.

Derde rij

In het gebied buiten het Papenpoortje worden in 1617 stukken grond ten zuiden van het (Zuider)diep verpacht en op een aantal hiervan worden woningen gezet. Hiervan wordt de ligging ten opzichte van elkaar van oost naar west vermeld. Het betreft 18 pachtsteden, waarvan er 9 ten oosten en 9 ten westen van de Molenweg/Molenstraat (Driemolendrift) liggen. Van de 9 pachtsteden ten oosten van deze weg is de meest oostelijke van Luitien Crans, de meest westelijke van bovengenoemde Rotger Dercks. Deze ligt aan (de oostzijde van) de (op de kaart van van Geelkercken onjuist weergegeven) Molenweg. De woning van Lisabet van Dulman ligt aan de westzijde van de Molenweg, de meest westelijk gelegen van deze 9 woningen behoort aan Folkert schuitemaker. Ten noorden van Rotger Dercks heeft Claes *backer* een woning gezet op een stuk grond waarvoor hij in 1618 voor het eerst pacht betaalt. De woning van Rotger Dercks ligt ook dan nog op de hoek van de weg naar de Herepoort. Wanneer wij de kaart van Haubois (afb. 3) bekijken ligt het voor de hand de deels bebouwde percelen ten zuiden van 't *Suderdiep* tussen het *Suider Kerckhoff* en de *Driemeulenstrate* als de eerste negen pachtsteden te zien en die ten westen van genoemde straat als de tweede reeks (afb. 3 beiderzijds van 5). De op de kaart van van Geelkercken staande woning ten zuiden van het Nieuwe Diep tegenover de Schoolholm zal dan de in 1602 gebouwde woning (afb. 2/2) van Rotger Dercks zijn; de in 1617 en daarna gebouwde woningen staan niet op deze uit 1616 daterende kaart. Betreffende laatstgenoemde woning valt nog op te merken dat deze, staande op 9½ roeden grond, jaarlijks in de stadsrekeningen sinds begin 17^{e} eeuw wordt vermeld, maar dat in 1617 Rotger Dercks tweemaal voorkomt: eenmaal met een terrein van 9½ en eenmaal, nu in de genoemde serie van 9 woningen, met een terrein van 8¼ roeden. Dat er van twee woningen of terreinen geen sprake is blijkt uit de rekeningen van 1618 bij laatstgenoemd terrein: *Is dubbelt upgestelt, ergo nihil.* In de volgende jaren wordt steeds een oppevlak van 9½ roeden vermeld. In 1617 vergiste de rentmeester zich hier dus blijkbaar.

In 1627 en daarna wordt de ligging van de 9 oostelijke pachtsteden als volgt beschreven*: Buiten op 't Oosten van Papenpoortien op de zuidtzijdt van 't diep*, die van de westelijke 9 pachtsteden als *Buiten opt westen van Papenpoortiens moelendrift.*

In 1615 wordt voor het eerst *die lege plaats int rundel tusken Marwickspipe ende het olde rundell* verhuurd aan *Thomas Clasen, Daniel Andres ende Johan Wichers, wanschers* (lakenbereiders). Dit slaat op de inmiddels aangelegde dwinger, die later de naam Marwixdwinger zal krijgen (afb. 2/5). In de raadsresolutie van 13 juli 1614 is namelijk besloten de *dwenger achter het Cruithuis* (het eerder genoemde artilleriehuis, afb. 2/1 en 3/2) *te mogen verpachten*.

In 1621 wordt een post van 5900 carolus gulden opgenomen voor *het maken des dwenger opt westen van Marwijcspijpen,* die later A-dwinger zal heten. Ook is er dan graafwerk aan het Hoornsche diep verricht.[18]

Samenvatting

Zoals in het begin van dit artikel al is opgemerkt zijn er na de uitleg van de stad in zuidelijke richting door aanleg van het bolwerk (15e eeuw) in het zuidwestelijk gebied tussen de oude stadsmuur met het papenpoortje en dit bolwerk weing tekenen van bedrijvigheid en bewoning te vinden. Dit hangt vermoedelijk samen met de lage ligging (de vroegere loop van de A?) en drassigheid van dit gebied. Wel werden op de stukken verhuurde grond van de *olde cingelwall* tussen de twee diepen activiteiten verricht, maar woningen hebben hier blijkbaar niet gestaan. Dit verandert met ingang van 1608, wanneer begonnen wordt met het versterken van het zuidelijk deel van het bolwerk door verbreding en verzwaring van de wal en de aanleg van vijf dwingers. Blijkbaar is toen ook besloten het genoemde gebied aan te pakken, want in hetzelfde jaar wordt het artilleriehuis gebouwd en wordt begonnen met de afbraak van de Ulentoren, waarna ook de oude wal met stadsmuur ten oosten hiervan verdwijnt. Enkele jaren daarna begint men met de aanpak van de (door toedoen van Johan van Metelen) versmalde oude stadsgracht, die wordt uitgegraven en verbreed ten koste van de *olde cingelwall* en spoedig de naam van Zuiderdiep zal krijgen. Het terrein voor de schuitenmakers wordt in zuidelijke richting verplaatst en van 1615 af worden er drie rijen huizen gebouwd, waardoor dit dan een bewoond gebied wordt. In 1623 completeert de Adwinger de reeks dwingers aan de zuidzijde van de stad.

---

1 Toegang 1615; oud inventaris nr. 2.
2 SR (Stadsrekeningen) 1625 fol. 243v.
3 SR 1543 fol. 25 (toegang 2100 inv.nr. 7.5).
4 Groninger Volks Almanak 1965/1966 blz. 156.
5 Volle gerecht van de stad Groningen dd 29 januari 1556.
6 Volle gerecht van de stad Groningen 3 september 1556.
7 Volle gerecht van de stad Groningen 23 januari 1576.
8 SR.1551 fol. 85 (toegang 2100 inv.nr. 7.10).
9 SR 1596 fol. 129.
10 SR 1542 fol. 39 (toegang 2100 inv.nr. 7.5).
11 SR.1560 fol. 116 (toegang 2100 inv.nr. 7.19).
12 SR 1613 fol. 118.
13 SR 1613 fol. 315.
14 SR 1614 fol. 320.
15 SR 1614 fol. 295.
16 SR 1628 fol. 151v.
17 Zie hierover Feith Wandelingen blz. 106/107 en https://groninganus.wordpress.com/2009/03/28/het-oude-bosch-een-vrolijke-achterbuurt/
18 SR 1621 fol. 394v.